

Mieke Bal: Inzicht krijgen in manipulatie, daar gaat het om (1987)

Sieth Delhaas

OPZIJ, maart 1987

Inleiding

In verhalen en boeken komen bepaalde personages vaak niet of nauwelijks aan het woord. Vooral met vrouwen wil dat nogal eens het geval zijn. De argeloze lezer zal dit echter niet direct opvallen. Daarom ontwierp Mieke Bal in 1977 een methode om dit aan het licht te brengen. Inmiddels heeft diezelfde methode haar een onderzoekplaats aan de Amerikaanse Harvard Universiteit opgeleverd en is haar werk internationaal bekend en gewaardeerd.

Mieke Bal: 'In Nederland is mijn werk aanvankelijk met gemengde gevoelens ontvangen. Maar mijn doorbraak in het buitenland heb ik heel snel gehad. Het eerste hoofdstuk van mijn proefschrift werd in een gezaghebbend Frans tijdschrift gepubliceerd en door veel mensen gelezen en goedgekeurd. Die waardering kreeg ik tot mijn verrassing ook op een internationaal congres in Tel Aviv, waar ik in 1979 werd uitgenodigd. Al die hoge pieten in het vak die mijn werk kenden en sommigen zeiden: dat moet voortaan zó.'

Heel simpel gezegd bestaat de 'narratologie van Bal uit het stellen van een serie vragen aan een tekst: wie zegt wat er staat?; wat wordt er mee bewerkstelligd?: waar komt de informatie vandaan?; waar gaat die naartoe?; heeft elk personage gelijke toegang tot het woord?, om maar enkele voorbeelden te noemen.

Mieke Bal: 'Ik wil weten waar een tekst op uit is en wat die van jou gedaan wil krijgen. Inzicht krijgen in manipulatie, daar gaat het me om. En je bent er niet als je dat slechts constateert, je moet het ook formeel kunnen aantonen. Mijn methode is inderdaad doodeenvoudig, maar het hóeft toch ook niet moeilijker te zijn dan nodig is? Ik heb geprobeerd een formele en inhoudelijke benadering te combineren en dat is me, geloof ik, aardig gelukt.'

Onbewust

Voordat ze aan haar onderzoek begon, was het haar opgevallen dat de gangbare methodes van literatuuranalyse vaak zo vaag bleven.

Bal: 'Ik gaf les op een MO-opleiding Frans, waar ik ook literatuur behandelde. Studenten klaagden vaak over de saaie beschrijvingen. Daar schreef ik dan een stuk over om uit te vissen waar dat aan lag. Om die teksten toegankelijker te maken, stelde ik de vraag 'wat is moeilijk uit te leggen?' en 'wat wil ik eigenlijk weten?' Ik ontdekte dat er in de bestaande methodes eigenlijk helemaal geen vraagstelling was. Doordat ik dat wel deed, vielen ineens dingen op in

een tekst die ik anders nooit gezien zou hebben. Bijvoorbeeld: een vrouw wordt prachtig beschreven en dan krijg je het idee dat alle aandacht naar die vrouw toe gaat. Aan de hand van vragen stellen, blijkt echter dat zij zelf nooit aan het woord komt, krijg je in feite een beeld van de vrouw voorgeschoteld zoals een man dat heeft bedacht, je leest wat de schrijver haar wil laten denken en zeggen.'

Mieke Bal had niet bewust een feministische invalshoek gekozen voor haar onderzoek. 'Hannemieke Stamperius recenseerde mijn proefschrift en veronderstelde daarin dat het zeker geen toeval was dat de besproken romans over vrouwen gingen of door vrouwen geschreven waren. Dat had ik zelf nog niet eens ontdekt! Toen heb ik daar nog eens naar gekeken en er vooral op gelet waarover ik in die boeken was gevallen. Het klopte inderdaad.

In een boekje dat ik in 1978 schreef dat gedeeltelijk op mijn proefschrift was gebaseerd, heb ik het feminisme al bewuster verwerkt. Daarna ben ik echt specifiek in vrouwenstudies terecht gekomen en mijn onderzoek vanuit het feminisme gaan doen. Het voordeel van die geleidelijke overgang was dat ik al erkenning, ook internationaal, had van mijn werk voordat ik bewust feministisch aan de gang ging. Nu kan ik rustig met dit soort onderwerpen aankomen op allerlei zwaarwichtige congressen waar heren de boventoon voeren. Want voordat je het weet zeggen ze anders: 'oh ja, dat is politiek en geen wetenschap, je komt hier niet om actie te voeren.'

Omdat ik naam heb gemaakt los van het feminisme, overkomt me dat niet. Kijk, wetenschap en politiek zijn niet hetzelfde, maar ze staan ook niet los van elkaar. Alleen moet onderzocht worden hóe ze met elkaar te maken hebben. In Amerika en Italië wordt daar al veel aan gedaan. Op een congres vorige zomer had ik voor een deel met dezelfde mensen te maken als zes jaar geleden. Sommigen die toen heel braaf waren, kwamen nu met een ongelooflijk subversief verhaal. Er is in die jaren veel veranderd.'

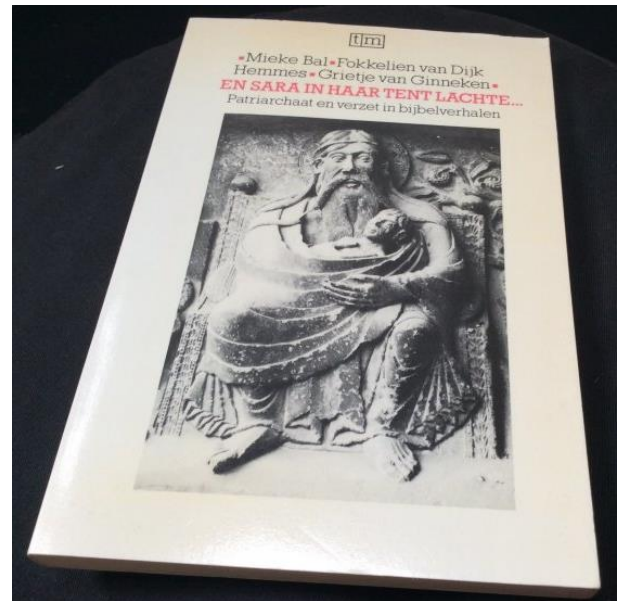
Ongelovig

De onderzoekplaats die Mieke Bal het afgelopen jaar aan de Harvard Universiteit heeft bezet, was bij Womens Studies in Religion, waar zij zich met bestudering van de bijbel bezighield.

Bal: 'Ik kwam bij de bijbel uit door de kritiek die ik van vakgenoten kreeg op mijn methode. Volgens hen zou die alleen toepasbaar zijn op bepaalde teksten uit de moderne literatuur. Zelf geloofde ik dat niet. Ik besloot het te bewijzen aan de hand van de bijbel. Daarnaast leek de bijbel me ook belangrijk met betrekking tot de ideologie achter de man-vrouwverhoudingen. Het is een verzameling teksten die de moraal en ideologie in onze cultuur heeft gevormd, maar die zelf tegelijkertijd ook door de moraal en ideologie weer is vórvormd.

Nee, ik ben zelf absoluut niet gelovig. Wel katholiek opgevoed, maar katholieken doen nooit zo aan bijbelverhalen. Vooral het Oude Testament kende ik niet. Daardoor heb ik geen bevooroordeelde visie erop meegekregen. De bijbel is voor mij geen gezagsbron. Maar ik ben er ook niet op uit mensen bewust te schokken. Ik ben vooral literair wetenschappelijk bezig met het bijbelverhaal. Wel heb ik mezelf heel nadrukkelijk de opdracht gegeven het

feminisme en het welzijn van de mensen te betrekken in mijn literatuuronderzoek. Ik ben ervan doordrongen dat de relevantie van het vak literatuurwetenschap beperkt is, maar ik probeer er zoveel mogelijk uit te halen door met die bijbelverhalen te werken. Want ik denk dat de bijbel het beste bewijs is dat de cultuur en cultuuranalyse zeer belangrijk zijn voor het welzijn van de wereld. Alle facetten van onderdrukking zijn erin terug te vinden. Het begint bij de strijd tussen oude en jonge mannen. Er is een soort overwaardering van oude mannen die bang zijn voor de dood en jaloers op jonge mannen die het hele leven nog voor zich hebben. Dat krijgt zijn beslag in de man-vrouwverhoudingen, zonder dat dat rechtstreeks zichtbaar is, want de mannen vechten hun onderlinge strijd uit met vrouwen als inzet. Het is heel belangrijk niet te blijven stilstaan bij de meest in het oog lopende onderdrukingsverhoudingen, maar ook de onderliggende erbij te betrekken. De samenleving is een neurotisch geheel geworden omdat ze overal zo eenzijdig mannelijk is bepaald.'

Link

Tijdens een lezing over het bijbelverhaal van David en Batsheba gebruikte Mieke Bal eens een cassettebandje waarop een moderne David en Joab de zaak rond Batsheba en Uria bekokstoofden.

Bal: 'Door dat soort dialoges word je zelf betrokkene. Je hoort ineens je buurman praten, je schrikt van wat er gebeurt. Na zo'n lezing kwam een keer een vrouw naar me toe die zei: nu weet ik wat mijn man altijd met me zit te doen als hij zegt 'dat kun jij niet beoordelen...' Zij had ineens de link gelegd naar haar eigen leven. Dan denk ik bij mezelf: goed zo meid, zeg het hem maar eens! Ik wil proberen zoveel mogelijk tegemoet te komen aan de feministische eis dat wetenschap voor iedereen toegankelijk moet zijn en niet zo elitair.'

Anderzijds vind ik dat je niet kunt verwachten dat iedereen zomaar elke wetenschappelijke publicatie kan begrijpen. Het is immers een specialisatie waarmee mensen jarenlang zijn bezig geweest. Ik wil proberen mijn werk zoveel mogelijk op twee niveaus tegelijk te presenteren. Een voorbeeld is mijn proefschrift en dat eenvoudiger boekje. Ik vind het verkeerd als de wetenschap alleen in zijn eentje verder gaat en nooit feedback uit haar omgeving krijgt. Omgekeerd is de analyse van de werkelijkheid op den duur toch niet verfijnd genoeg als je eist dat iedereen het moet kunnen begrijpen.'

Er is ook een grote druk op mijn werk geweest aan de faculteit om me af te houden van die feministische invalshoek en de bijbel. Feminisme vinden ze een bedreiging voor het wetenschappelijk gehalte van het werk. En de bijbel, is dat nou wel literatuur?

Drie jaar geleden heb ik met Camille Mortagne en Ria Lemaire, docentes Frans en Portugees aan de faculteit van Utrecht, een dwarsverband vrouwenstudies Letteren opgericht. We

hebben een goed programma en veel cursisten, tot nu toe is het vrijwilligerswerk, maar we proberen banen voor vrouwen te creëren. Waarschijnlijk komt er een Bijzonder Hoogleraarschap in Utrecht voor dit dwarsverband en de volgende stap is dan dat verder uit te bouwen.

In 1986 ben ik teruggekomen in Utrecht, mijn plaats hier op Harvard was maar voor één jaar. De bedoeling is onderzoek doen, want op de universiteit zijn ze van mening dat je vrouwenstudies alleen goed kunt doen als je goed onderzoek doet. Daar ben ik het hartgrondig mee eens. De docenten Oude Testament zijn heel goed in hun vak en ik heb ze gebruikt om zoveel mogelijk van hen op te steken, maar ik heb ze ook geconfronteerd met mijn visie. Verder gaf ik colleges over mijn eigen onderzoek en heb ik een boek geschreven over het bijbelboek Richteren, waarin ik een kritische analyse heb verwerkt van de bestudering van dit boek tot nu toe.

Ik weet niet of de resultaten van dit onderzoeksproject ook gedoceerd zullen worden aan Harvard. Ze willen wel, maar op een of andere manier is het programma nog niet af en weten ze niet hoe het verder moet. Onlangs heeft voor het eerst een vrouw bij theologie een vaste aanstelling gekregen. Officieel moeten er in Amerika echter 20% vrouwen worden aangenomen op alle niveaus. Ik ben hierover dus nog discussies aangegaan. Ik vind, dat ik als ik hier gastvrijheid heb genoten, ook wat moet achterlaten. Tijdens het Harvardjaar heb ik een paar prachtige banen aangeboden gekregen. Na lang aarzelen heb ik besloten naar Rochester (New York) te gaan. Ik ben daar hoogleraar Algemene Literatuurwetenschap en Vrouwenstudies geworden. Het kost me wel wat om uit Nederland weg te gaan. Maar ik ben hard toe aan een liberalere omgeving, waar feminisme en wetenschap een vanzelfsprekende combinatie vormen. Ik houd gelukkig wel een (kleine) band met Utrecht in de vorm van een Bijzonder Hoogleraarschap. Daardoor kan ik onderzoek in Nederland blijven begeleiden en de ontwikkeling van Vrouwenstudies verder stimuleren. Nederland heeft op dat gebied een grote achterstand, en Utrecht helemaal.

Ik hoop dat ik nog een klein beetje kan bijdragen aan de dringend noodzakelijke inhaalmanoeuvre'.

Literatuur

- Mieke Bal: 'De theorie van vertellen en verhalen', uitgeverij Dick Coutinho, Muiderberg.
- Mieke Bal, Fokkelien van Dijk Hemmes, Groetje van Ginniken, 'En Sara in haar tent lachte...'. HES uitgevers Utrecht